

ПРИЛОЗИ
ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА
И МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА

Приредувач: Катица КУЛАВКОВА

Скопје
Македонска академија на науките и уметностите

2021

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР

- ♦ Катица Кулавакова: Македонија: историски континуитет во простор и време I

УВОД

- ♦ Љупчо Коцарев: За историјата на Македонија a

I КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

- ♦ Драги Митревски: Културната основа на Македонија: од раната бронзена доба до првите политички заедници 37
- ♦ Војислав Саракински: Македонците меѓу барбарството и хеленството 59
- ♦ Стефан Пановски: Македонските кралеви и Хелените 77

II ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА

- ♦ Александар Атанасовски: Бугарските завладувања на Македонија во IX и X век 103
- ♦ Митко Панов: Политичко-идеолошките традиции на Самуиловата држава (Концептуализација на историската интерпретација) 123
- ♦ Стојко Стојков: Многуимените Други: Македонија како пресечна точка на другоста на средновековниот Балкан 147

♦ Ванчо Ѓорѓиев: Постулатите на македонското револуционерно движење 1893-1908	167
♦ Никола Минов: Балканските пропаганди во османлиска Македонија	193
♦ Далибор Јовановски: Делејќи го „Своето“: Преговорите за поделба на Македонија меѓу балканските држави	219
♦ Теон Џинго: Македонскиот национален идентитет во политиката на Велика Британија (1919-1941)	243
♦ Тодор Чепреганов: Британските и американските воени мисии во Македонија за македонскиот идентитет во Втората светска војна (1941-1944)	261
♦ Сашо Додевски: Ослободител, окупатор или администратор – позицијата на царството Бугарија во Македонија во Втората светска војна во периодот 1941-1944	275

III КУЛТУРНА ИСТОРИЈА

♦ Ѓорѓи Поп-Атанасов: Македонскиот карактер на глаголицата	301
♦ Витомир Митевски: Индоевропските обрасци и византиската традиција во македонските песни за Крале Марко	317
♦ Ганка Цветанова: Културната и политичката фаза во развојот на македонската нација: Просветителство и Преродба	327
♦ Билјана Ристовска Јосифовска: Македонскиот идентитет во националната историографија: неинституционални и институционални форми на проучување	349
♦ Искра Тасевска Хаџи-Бошкова: Македонската култура во првата половина на XIX век	369
♦ Ангелина Бановиќ Марковска: Мисирков и суштината на националната идеја: јазик, култура, историја	385
♦ Велика Стојкова Серафимовска: Фолклорните маркери и македонскиот културен идентитет	399

♦ Сашо Цветковски: Словенските светци во живописот на дебарско-мијачката и самоковската зографска школа (рефлексии и одраз на одделните традиции и културните идентитети)	417
♦ Горан Калоѓера: Номмаге на македонскиот XIX век: обид за синтеза...	449

IV. ЦРКОВНА ИСТОРИЈА

♦ Ѓоко Ѓорѓевски и Виктор Недески: Општествено-политичките процеси и улогата на Охридската Архиепископија низ вековите	465
♦ Дејан Борисов: Теодосиј Гологанов – скопски митрополит 1885-1892 ...	483
♦ Борче Илиевски: Македонското црковно прашање 1943 – 1967 (меѓу автономија и автокефалност)	501
♦ Тони Филипоски: Атрибуциите и титулациите на светците на македонската православна црква - Охридска Архиепископија во средновековните извори: Св. Кирил, Св. Методиј, Св. Климент, Св. Наум	523

ПРИЛОЗИ

♦ Биографски белешки на авторите	550
♦ Список на илустрации: за текстовите на Д. Митревски, Ѓ. Поп-Атанасов, В. Стојкова Серафимовска и С. Цветковски	558

Витомир МИТЕВСКИ

ИНДОЕВРОПСКИТЕ ОБРАСЦИ И ВИЗАНТИСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЕПСКИ ПЕСНИ ЗА МАРКО КРАЛЕ

Анализата на македонската традиционална епска поезија врзана за ликот на Марко Крале покажува дека таа од една страна е одраз на некои индоевропски обрасци, а во голема мера и под влијание на византиската епска традиција, но во исто време открива дека таа наша епика содржи и одлики на автохтоно народно творештво израснато од македонска почва. Докази за тоа има и на формално и на суштинско ниво. Од една страна, македонските епски песни за Марко се собрани исклучиво на историските предели на Македонија, од истакнати собирачи од тие простори и создадени на народен македонски јазик. Од друга страна, стилот, типичните мотиви и главните ликови сведочат за преплетување на изворното, автохтоно творештво со влијанија на античката и византиската епика.

1. Со оглед на својата централна поставеност на Балканот како мост меѓу Истокот и Западот, Македонија отсекогаш била изложена на разновидни културни влијанија што се прекршувале и се мешале на нејзината почва. Тоа е препознатливо во многу области на народното творештво, а важи и за традиционалната епска поезија, каде што централно место зазема циклусот на песните за Марко Крале. Систематската анализа на оваа народна поезија открива многу длабоки и разнородни слоеви на влијанија, како на хронолошки така и на просторен план, но, во исто време, укажува на посебноста на македонските песни за Марко. Меѓу другото, треба да се одговори на прашањето: кои се тие одлики што македонската традиционална епска поезија ја прават автохтона и посебна, различна од епската поезија за истиот овој херој кај некои соседни балкански народи.

Такви белези има повеќе и тие сосема јасно и недвосмислено упатуваат на изворното епско творештво за Марко Крале како производ на македонскиот народ низ вековите. Работејќи долго време и темелно на дефинирањето на автохтоноста на овој вид поезија кај нас, еминентниот фолклорист Кирил Пенушлиски направи еден критички избор на песни врзани за херојскиот лик на Марко Крале, односно зборник што стана меродавен за многу натамошни истражувања (Пенушлиски 1983). Врз основа на ова критичко и референтно издание, може да се издвојат неколку одлики, кои укажуваат на типично, посебно и автохтоно македонско епско творештво.

На прво место би го издвоиле фактот дека тука се работи за традиционални епски песни, кои се создавани и пренесувани по устен пат во текот на еден долг временски период и запишани (главно во XIX век) на просторот на етничка Македонија. Значи, станува збор за поетски дела од дефиниран етнички простор, поточно од територијата на денешна Република Македонија, но и од теренот што со векови наназад, сè до Балканските војни на почетокот на XX век, бил составен дел од заедничкиот и целовит македонски етнички и културен простор, а тука во прв ред мислиме на Беломорска и Пиринска Македонија.

Понатаму, сите песни се испеани во периодот на раширена неписменост кај домородното население, а потоа и запишани на автентичен народен македонски јазик, во кој се содржани типичните белези на неговите различни дијалекти. Со тоа, епските песни за Марко се вистинска ризница на македонскиот јазик низ историскиот развој, од која подоцна израснува и се оформува современиот македонски литературен јазик.

Тука е важен и податокот дека најголем дел од овие песни, би рекле носечкиот корпус, се веродостојни записи на луѓе од самиот терен. Најзначајните песни се запишани од авторитетни собирачи на македонското народно творештво од теренот, од Македонци што произлегле од народот, кои одлично го познавале својот народ, јазик и култура. Меѓу нив како најзначајни се истакнуваат браќата Димитрија и Константин Миладинови од Струга, Марко Цепенков од Прилеп и Кузман Шапкарев од Охрид. Самиот факт што се припадници на народот чии песни ги запишувале и чиј јазик бил нивен мајчин јазик, е доволен гарант не само за веродостојноста и прецизноста на записите туку и за нивната меродавност при изборот за објавување.

Значаен показател на автентичноста на ова народно творештво е самиот главен епски херој Марко Крале. Настрана од историскиот контекст што го

врзува за Македонија, поточно за градот Прилеп, многу позначаен е фактот што тој во песните е дефиниран како локален херој, т.е. како лик кој исклучиво е врзан за просторите на Македонија. Во песните тој се движи на историскиот простор на Македонија од родниот Прилеп до Солун, од Демир Капија до Костур и Пирин Планина. На тој начин, Марко Крале се определува како национален епски херој што произлегува од својот народ, го заштитува својот народ и живее меѓу своите. Покрај споменатите места, главни негови сврталишта се бреговите на Вардар, најголемата македонска река, но и други помали реки од овој простор, на пример Галичка Река од западните краишта на земјата.

2. Генезата на македонските епски песни за Марко Крале претставува посебен проблем на кој се навраќаат тукуречи сите позначајни истражувачи. Од една страна, се истакнува автохтоноста на мотивите кои се врзани за почвата и историјата на Македонија, а, од друга страна, се укажува на заедничкото епско наследство на словенските народи или, пак, на можни влијанија отстрана. Притоа, се споменува и византиската епска традиција, но во тој поглед не беа спроведени никакви темелни истражувања.

Тргувајќи од фактот дека Македонија со векови била дел од т.н. Византиски Комонвелт, сосема природно е да се очекува и влијание на културата на таа цивилизација, а во тие рамки и на традиционалната епска поезија. Уште од раниот среден век, во Византија се јавува и се развива народното епско творештво, а најистакнато место тука зазема големиот еп за Дигенис Акрит. Традиционалната епска поезија што се негувала кај народот, по своја природа е многу лесно пренослива од една во друга јазична средина, па затоа и не е чудно што истоветни мотиви наоѓаме во многу географски блиски култури, иако навидум изгледаат изолирани една во однос на друга поради јазичната бариера. Врз основа на тоа, нормално е да се очекува дека елементи од византиската епска поезија се пробиле и се рашириле на просторот на Македонија од многу одамна.

Патем, се поставува прашањето за времето и начинот на ширењето на ова епско творештво на Балканот, но за тоа има индиректни показатели во историските факти. Имено, во науката е широко прифатено мислењето дека епските песни за Дигенис Акрит се тесно поврзани со просторот и со културата на Ерменија (Jeffreys 1998). Во нив има многу детали што сведочат во прилог на оваа теза, како што се имиња на локалитети и градови. Некои имиња на хероите од епот упатуваат на истакнати претставници на павликијанското движење, кое било најраширено меѓу Ерменците. Понатаму,

познато е дека павликијанските Ерменици, кои дошле во судир со византиската власт, биле изложени на насилно иселување од своите родни огништа и населување на Балканот, односно на просторот на Македонија, почнувајќи од IX-X век. Дуализмот што го застапува павликијанската ерес фатил длабоки корени во Македонија и оставил траги во учењето на богомилите, но и во македонската народна култура. Оттука е сосема очекувано дека и епските песни за Дигенис биле добро познати и на нашите простори.

Непосредни докази за присуството на византиската епика во Македонија денес наоѓаме токму во македонскиот епски циклус за Марко Крале. Влијанието на епот за Дигенис е препознатливо на повеќе рамништа, од стилот и типичните мотиви до обликувањето на херојските ликови. Во некои случаи тоа влијание само е навестено или е нејасен одраз, но во други средбата меѓу византиската и македонската епска поезија е сосема јасна и не подлежи на никакви сомневања (сп. Митевски 2017).

3. Изворно, епските песни за Марко се усно создадени творби, кои на тој начин, усно, се пренесувале од генерација на генерација пејачи, т.е. слично како и византиските епски дела. Оттаму и произлегуваат повеќе верзии на песни на иста тема, но, исто така, и типични белези на усното епско творештво. Меѓу најистакнатите одлики на усната творба се постојаните епитети, а нив ги има и на двете страни. За одбележување е што понекогаш во нашите епски песни наидуваме на епитети што се врзани за одредени именки на ист начин како што е случајот во епот за Дигенис. Карактеристичен пример во тој поглед е *Црна Арајина*, кој не е никаква проста измислица без корен, туку директно укажува на арапскиот свет, односно на Арапите како противници во византиските епски дела.

Паралели откриваме и во споредбите, на пример, кога коњите во епот за Дигенис *лејшаај како јасјиреби*,¹ а во песните за Марко *коњиие лејшаај како сиви соколи*.² Типичните броеви се одлика на индоевропската епика, но паѓа в очи дека некои специфичности подеднакво се среќаваат и во византиските и во македонските епски песни. Кога треба нешто бројно да се изрази, тогаш на усниот поет му се на располагање типичните броеви: три, шест, седум, девет итн. Интересно е што и во двете традиции се среќаваат двојни тројки, па така, на пример, еден двобој временски се одвива ни повеќе ни помалку туку точно три дена и три ноќи. Сето тоа

¹ Пагадинска верзија на *Девјениево дејание*, стр. 30, редови 14–15. Сп. Творогов, 1981.

² Цепенков 1972, песна 14.

сведочи за нишките што ги поврзуваат различните епски светови и за нивното заемно влијание.

Паралелите во областа на мотивите и типичните теми се уште побројни и попрецизни.

На пример, мотивот на јуначки дела што ги извршува херојот како дете е многу раширен во индоевропската епска поезија. Главниот херој се докажува како таков уште од мали нозе, најчесто во типичната возраст од 7 или 12 години. Посебно е интересно што покрај главниот херој понекогаш се јавува и неговиот супститут во вид на дете јунак. Тоа е најчесто некој негов близок и многу помлад роднина или другар во борбата, кој му се наоѓа на помош во критичните моменти. Гилгамеш го има Енкиду, Ахил го има Патрокло, а нашиот Марко Крале има цела низа млади помошници или заменици во борбата. Најпознати се: дете Татомирче, дете Голомеше, Секула детенце, дете Оливерче, дете Дукадинче... Олжав број деца јунаци нема во епските песни за Марко кај соседните народи на Балканот и затоа овој мотив се зема за типичен белег на македонската епска традиција (Medenica 1977).

Тесно поврзан со ликот на дете јунак е мотивот на иницијацијата. Причинот на иницијација лесно се препознаваат три фази: подготовка, самостоен подвиг и свечено враќање во заедницата. Тоа е стандарден образец што го среќаваме и кај Хомер и во византискиот еп за Дигенис, а, исто така, и во нашите песни за Марко. Типичната тема опфаќа повеќе конститутивни елементи, кои се наметнуваат како значајни детали што овозможуваат да се оствари паралела меѓу различни епски традиции. Така имаме преоблекување (престорнување) или разголнување на херојот дете пред да влезе во борбата, издвојување од заедницата во текот на подвигот, понекогаш придружено со гладување, ритуално враќање во заедницата во нова облека и др. Во македонските песни за Марко ги откриваме сите тие подробности, а со тоа јасно станува дека нашите песни цврсто стојат на индоевропскиот епски простор, макар што во многу случаи се гледа блиската и посебна врска со византиската епска традиција.

Еден од најистакнатите мотиви на индоевропската иницијација е борбата на херојот со змеј или со ламја. И тука се развива една типична тема со јасно издвоени конститутивни елементи. Змејот е прикажан како необичен рептил со повеќе глави, кој блуе оган, а живее покрај некоја вода, додека херојот при борбата го убива со копје. Меѓутоа, поединечните примери на разработка на оваа тема во маркокралевските песни откриваат необична

блискост со описот во епот за Дигенис. Доволно е да се издвојат неколку карактеристични подробности присутни на двете страни за да се согледа тесната паралела. Прво, змејот и во двата случаја има три глави, потоа и Дигенис и Марко во борбата му ги сечат главите исклучиво со меч и, на крајот, тој чин го извршуваат стоејќи на нозе, а не качени на коњ, иако обајцата на други места се претставени како коњаници. Колку за илустрација, во многу други прикази на индоевропскиот простор херојот убива змеј со повеќе глави (често седум), притоа е качен на коњ и убиството го извршува со копје. Таква е, на пример, многу познатата и стандардна претстава на св. Ѓорѓи, кого некои автори го споредуваат со Марко, но без цврсти аргументи.

Свртувајќи се кон херојските ликови во циклусот за Марко Крале, исто така откриваме многу нишки кои говорат за врските на македонската епика не само со индоевропската туку и, посебно, со византиската епска традиција.

Типичниот херојски епски лик од индоевропските простори донесува препознатливи одлики. На појавен план, главниот херој е секогаш крупен и физички необично силен, тој има типична биографија во која се истакнува дека бил храбар и силен уште од рано детство, по што далеку ги надминувал своите врстници, извршувајќи големи воени подвизи. Тој најчесто е прикажан како коњаник, особено на преминот на старата и новата ера и во средниот век, на духовен план тој е борец што копнее по чест и слава. Во овој поглед ликовите на Дигенис и Марко не отстапуваат речиси во ништо.

Од друга страна, има редица одлики што овие два лика ги издвојуваат од општиот индоевропски образец и, во исто време, заемно ги приближуваат. Така, и Дигенис и Марко се типични војни акрити, т.е. бранители на границите на царството на кое му припаѓаат. Дигенис ги брани источните гранични подрачја на Византија, а Марко е врзан за Македонија на западните граници на Турската Империја. Со тоа е дефинирана нивната основна задача за разлика од големите антички епски херои, кои се главно освојувачи.

Понатаму, отстапки од индоевропскиот образец откриваме и во однос на просторната припадност. Наспроти освојувачките потфати на хомерските херои пред Троја, Дигенис и Марко се локални херои, кои се движат строго во просторите од каде што потекнуваат. Дигенис е византиски херој, кој главно се движи на ограничениот простор околу реката Еуфрат, додека Марко никогаш не ги напушта македонските историски простори, а најчесто го наоѓаме околу најголемата македонска река Вардар. Исто така, обајцата

се коњаници, но осамени борци. Додека хероите во индиските и во хеленските епови се водачи на голема војска, Дигенис и Марко редовно истапуваат како осамени борци, кои најчесто се впуштаат во двобој со истакнати противници. Сами се дури и кога треба да се спротивстават на цела армија. Конечно, типично за средновековните епски херои, обајцата херои се бранители на христијанската вера.

Паралелата во овој поглед може да се прошири и на некои други типични ликови, па дури и на женските ликови, меѓутоа, наведените примери доволно сведочат не само за длабоката вкоренетост на македонската епска поезија во индоевропската традиција туку и за непосредните, блиски врски со византиската епика. Покрај тоа, некои од наведените одлики говорат и за посебноста на македонската епска традиција како израз на народниот гениј низ вековите.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Цепенков, М. К. 1972. *Македонски народни умотворби*. Кн. 1. Скопје: Македонска книга. *Народни песни*.
- Jeffreys, E. (ed.) 1998. *Digenis Akritis. The Grottaferrata and Escorial versions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Medenica, R. 1977. Значај arhaičnih elemenata u narodnoj epici Makedonije. Во: *Зборник od XIX Конгрес на Сојузој на здруженијата на фолклористите на Југославија - Крушево 1972*. Скопје: Сојуз на здруженијата на фолклористите на Југославија, Здружение на фолклористите на Македонија. 279–283.
- Митевски, В. 2017. *Сенкајта на Марко Крале. Античкајта, византискајта и македонскајта епска поезија*, Скопје: МАНУ.
- Пенушлиски, К. 1983. *Марко Крале. Легенда и стварност*. Скопје: Мисла.
- Творогов, О. В. 1981. *Девгениево гезние*. Подготовка текста, перевод и комментарий О. В. Творогова. В кн.: *Памятники литературы Древней Руси (ПЛДР): Выпуск 03: XIII век*. Составление и общая редакция: Лев Александрович Дмитриев, Дмитрий Сергеевич Лихачев. Москва: Издательство «Художественная литература», с. 28–65, 531–533.

Vitomir MITEVSKI

Macedonian Academy of Sciences and Arts - Skopje

Indo-European Patterns and Byzantine Tradition in the Macedonian Epic Poetry about King Marko

The analysis of Macedonian traditional epic poetry related to the character of King Marko shows that it reveals features of indigenous folklore originating from the historic Macedonian territory. At the same time, it also reflects Indo-European patterns and is greatly influenced by the Byzantine epic tradition. Evidence is presented on both a formal and substantial level. On the one hand, Macedonian epic songs about King Marko were collected by prominent collectors from the historic territories of Macedonia, exclusively from those territories, and they were created in colloquial Macedonian language. On the other hand, the style, typical motifs, and main characters show the interweaving of the genuine, indigenous folklore with influences from ancient and Byzantine epic poetry.

Due to its central position on the Balkan Peninsula, as a bridge between the East and the West, Macedonia has always been exposed to various cultural influences. This can be recognized in many areas of Macedonian folklore, thereby it also applies to Macedonian traditional epic poetry, with the cycle of poems about King Marko being in the center of it. Yet, the systematic analysis of this epic poetry reveals not only deep and diverse layers of influences both in time and in space but also illustrates the uniqueness of Macedonian epic poems about King Marko.

All these epic poems have been sung by the local people and were then written down in authentic colloquial Macedonian. Most of them were written down during the 19th century by prominent field collectors of Macedonian folklore, who had a profound knowledge of their own Macedonian people, language, and culture. The important indicator for the authenticity of this folklore is the hero himself, King Marko. The fact that he is portrayed as a local

hero, i.e. a character who is related exclusively to the territory of Macedonia, is also important.

The genesis of the Macedonian epic poems about King Marko is a separate issue. On the one hand, there is the indigenous character of the motifs that are related to the territory and history of Macedonia, and on the other hand, one can recognize traces from the general Indo-European epic patterns, from the common epic heritage of the Slavs, and especially, from the Byzantine epic tradition. This specific complex mixture of diverse elements can easily be traced on several research levels, from style to typical motifs and main characters.

KEYWORDS: Macedonian Epic Poetry, King Marko, Indo-European Patterns, Byzantine epic poetry, Digenis Akritis, style, motifs, typical characters.